

УДК 378.14+833
DOI 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-20-25

Каліш В. А.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

**КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД
У ЛІНГВОМЕТОДИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

У статті порушено проблему застосування когнітивно-дискурсивного підходу в процесі засвоєння майбутніми учителями української мови та літератури лінгвістичних курсів, зокрема сучасної української мови. Когнітивно-дискурсивний напрям у лінгвістиці зорієнтований на визначення способів репрезентації ментального світу людини в мові, розгляд мови як універсального засобу концептуалізації дійсності, на формування комунікативної компетенції мовця й адресата.

На сучасному етапі лінгвістика активно оперує новітніми термінами й категоріями, використовує специфічні методи дослідження мовного масиву, якими відповідно до вимог шкільної лінгводидактики мають оволодіти студенти-філологи в процесі засвоєння нормативних або спеціальних курсів, зокрема: дискурс, мовленнєва подія, мовленнєва ситуація, мовленнєвий акт, мовленнєва тактика, породження, функціонування, сприйняття дискурсу, типологія дискурсу, концепт, концептуальний аналіз, концептуальна й мовна картини світу тощо.

У статті визначено принципи й засоби реалізації когнітивно-дискурсивного підходу в процесі формування в майбутніх учителів-філологів когнітивно-дискурсивних знань, умінь і навичок, до яких належить принцип науковості, інтегрування знань із різних філологічних і нефілологічних дисциплін (усвідомлення студентами взаємозв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й процесу комунікації), принцип текстоцентризму у вивченні мовного матеріалу, систематичності, професійної достатності.

Відповідно до зазначених принципів у статті запропоновано модифіковану систему вправ, яка охоплює як традиційні, так і когнітивно-дискурсивні завдання, що передбачають виділення лінгвістичних параметрів дискурсу, відтворення в ньому певного фрагменту концептуальної картини світу, вияв специфіки відображення певної категорії в національній мовній картині світу, встановлення й усвідомлення взаємозв'язку мовних засобів з екстралінгвальними аспектами комунікації.

Ключові слова: дискурс, концепт, когнітивно-дискурсивний підхід, когнітивно-дискурсивні завдання, комунікативна компетенція, мовна особистість.

Постановка проблеми. Домінантним напрямом дослідження в лінгвістиці на сучасному етапі є когнітивно-дискурсивний, зорієнтований на визначення способів репрезентації ментального світу людини в мові, на "комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації" [1, с. 19], розгляд мови як універсального засобу концептуалізації явищ дійсності, регулювання міжособистісних і соціальних стосунків людей, взаємодію та взаємозв'язок ментальності як структури колективної свідомості певного етносу й мовної системи як плану її вираження, формування свідомості, самосвідомості й світогляду особистості [2, с. 167].

Зважаючи на теоретичні розробки в галузі когнітивної лінгвістики та дискурсології, активне уживання термінів *текст*, *дискурс*, у лінгвометодиці вищої школи варто запроваджувати аналіз мовних явищ з огляду на їх використання й роль у тексті, дискурсі. Незважаючи на значні напрацювання в цьому напрямі, усе ще

потребує додаткового вивчення проблема когнітивно-дискурсивного підходу до опанування системою української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними засадами сучасних технологій вивчення студентами-філологами лінгвістичних курсів мають слугувати доробки відомих учених у галузі зазначених наукових парадигм.

Значні напрацювання в розв'язанні низки різних проблем, що становлять предмет дослідження означеної наукової парадигми, здійснено в зарубіжній (Н. Арутюнова, М. Бахтін, А. Вежбицька, В. Григор'єва, Т. ван Дейк, Ю. Караулов, О. Кубрякова, Г. Солганик, Й. Стернін) та українській лінгвістиці (Ф. Бацевич, О. Воробйова, С. Ермоленко, С. Жаботинська, С. Кость, С. Кремзикова, А. Левицький, Н. Литвиненко, Т. Радзівська, О. Селіванова, К. Серажим, І. Шевченко та ін.).

Як зазначає М. Полюжин, лінгвістика за останній час усе більше усвідомлює, що мовна реальність, яка виявляється в конкретних зразках мовленнєвої взаємодії, є також науковим об'єктом, який заслуговує не менше уваги, ніж невидима мовна система. Реальна мовна взаємодія в сучасній лінгвістиці отримала назву дискурсу. Дискурс – це єдність процесу мовленнєвої діяльності та її результату, тобто тексту. Він охоплює текст як складову частину. Текст – статичний об'єкт, що виникає в ході мовленнєвої діяльності [3]. Отже, дискурс розглядають у взаємозв'язку з текстом, але як комунікативну дію в комунікації, у якій поєднуються вербальні й невербальні, а також психологічні, соціальні, культурні та інші складники.

Поширеним у сучасній лінгвістичній науці є трактування дискурсу, пропоноване українським науковцем Ф. Бацевичем. На його думку, це "інтерактивний і трансактивний тип комунікативної діяльності, який має різні форми вияву й відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюючись стратегіями і тактиками учасників спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників, які формують мовленнєві жанри і мовленнєві акти" [4, с. 27].

Педагогічний словник-довідник пропонує визначення дискурсу з позицій мовленнєвознавства, зокрема: дискурс – найважливіший складник мовленнєвої події, мовленнєвий і невербальний обмін, що відбувається в мовленнєвій ситуації. Цей процес багаторівневий і містить: 1) вербальну поведінку; 2) акустичну поведінку (гучність, висота, темп, паузи, ритм, тембр); 3) кінесичну поведінку (жести, міміка, поза); 4) просторову поведінку (знакове використання простору) [5, с. 51].

Когнітивний підхід до вивчення мови ґрунтується на проблемі співвідношення мови й мислення й оперує поняттям *концепт*. О. О. Селіванова розглядає концепт "як інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого... Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею" [1, с. 256].

Отже, сучасна лінгвістика активно оперує новітніми термінами й категоріями, використовує специфічні методи дослідження мовного масиву, якими мають оволодіти студенти-філологи в процесі засвоєння нормативних або спеціальних курсів. У своїй публікації ми зупинимось на можливостях утілення в навчальну діяльність студентів когнітивно-дискурсивного підходу.

Окремі аспекти когнітивно-дискурсивного підходу до вивчення мови окреслено в працях сучасних лінгводидактів, зокрема М. С. Вашуленка, С. О. Карамана, І. О. Кухарчук, Т. О. Ладиженської, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліюк, Т. В. Симоненко, Л. В. Скуратівського, Г. Т. Шелехової та ін.

Формулювання мети статті. Мета нашої розвідки полягає у визначенні основних навчальних принципів і методів застосування когнітивно-дискурсивного підходу у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників.

Виклад основного матеріалу. Практика показує, що в навчальних посібниках, зорієнтованих на формування в майбутніх учителів української мови й літератури професійно необхідних знань, умінь і навичок, переважає теоретична інформація системно-структурного характеру. Це ж стосується і практичних завдань, навіть за умови, що їх пропонують на основі тексту. Залучення їх у навчальну діяльність студентів, безумовно, необхідне, професійно значуще, проте, зважаючи

на вимоги шкільної лінгвометодики та сучасні принципи дослідження мови, доцільно модифікувати їх, доповнюючи завданнями когнітивно-дискурсивного характеру. Цілком переконані, що водночас із традиційними явищами студенти-філологи мають опанувати і поняття, якими оперує сучасна лінгвістика і які поступово уводять у науковий обіг лінгводидактики. Ідеться про дискурс, мовленнєву подію, мовленнєву ситуацію, мовленнєвий акт, мовленнєву тактику, породження, функціонування, сприйняття дискурсу, типологію дискурсу, а також концепт, концептуальний аналіз, концептуальну й мовну картини світу тощо.

Отже, основні орієнтири дослідження мовних та мовленнєвих явищ на сучасному етапі розвитку лінгвістики зумовлюють моделювання системи вивчення курсу сучасної української мови, яка синтезує основні категорії структурно-семантичного, комунікативного, когнітивно-дискурсивного, а також соціокультурного та етнокультурного підходів. Отже, студенти в процесі вивчення курсу сучасної української мови мають засвоювати концептуальні положення теорії дискурсу, опанувати прийоми дискурсивного та концептуального аналізу тексту, визначати мовні засоби, характерні для відповідних типів дискурсу. Майбутні філологи повинні навчитися встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних засобів з екстралінгвальними аспектами комунікації; розпізнавати й уживати специфічні особливості різних типів дискурсів; будувати дискурси з урахуванням позамовних чинників ситуації та особливостей їхньої семантико-прагматичної та граматичної організації [6].

Зазначене вимагає інтегрування знань із різних філологічних і нефілологічних дисциплін. Отже, одним із принципів формування когнітивно-дискурсивних знань, умінь і навичок у майбутніх учителів є чітке усвідомлення взаємозв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й процесу комунікації.

Забезпечення реалізації основних положень когнітивної лінгвістики та дискурсології є можливим за умови текстоцентричного принципу у вивченні курсу сучасної української мови. Текст, як відомо, є важливим засобом оволодіння мовцями формами українського мовлення, мовленнєвою діяльністю у всіх її видах і стилях, зразком для студентів моделювання власної мовленнєвої діяльності, а також є засобом формування мовної свідомості й самосвідомості, мовної особистості в цілому.

На думку лінгводидактів, на текстовій основі формують комунікативну компетенцію, у процесі розвитку якої мовленнєвознавчу теорію носії мови засвоюють не у вигляді певних понять, правил, а в діяльнісній формі, у вигляді вмінь, навчальних дій із цими поняттями й правилами [7].

Добір текстів до практичних занять, самостійної чи індивідуальної роботи, проміжного або підсумкового моніторингу знань, умінь і навичок студентів має здійснюватися з урахуванням соціокультурної змістової, опанування лінгвістичними явищами й водночас із можливістю реалізувати когнітивно-дискурсивні завдання. У системі роботи над різними розділами курсу сучасної української літературної мови цілком можливо пропонувати студентам залежно від мети заняття тексти політичного, радіо- і теледискурсу, рекламного дискурсу (друковані або відео- чи аудіо-записи), конфесійні, публіцистичні різного жанру, наукові, художні тощо. На основі текстів формуємо систему завдань лінгвістичного (логіко-граматичного – аналіз, синтез, класифікація, узагальнення тощо), пошуково-творчого, функціонально-комунікативного, когнітивно-дискурсивного характеру.

У вищій школі розв'язання порушеної проблеми стає цілком можливим за умови запровадження системи вправ і завдань, які доповнюють традиційні вправи (аналіз мовних явищ з огляду на їхню лінгвістичну сутність, сприйняття текстів, визначення їхніх типів, перебудова, продукування власних висловлювань тощо) когнітивно-дискурсивними. Останні передбачають виділення лінгвістичних параметрів дискурсу, відтворення в ньому певного фрагменту концептуальної картини світу, вияв специфіки відображення певної категорії в національній картині світу. Доцільні й завдання, пов'язані із загальною лінгвістичною характеристикою мовних явищ, встановленням й усвідомленням взаємозв'язку мовних засобів з екстралінгвальними аспектами комунікації.

Вправи, спрямовані на формування в студентів професійно значущих умінь і навичок, охоплюють завдання на: 1) систематизацію, класифікацію й інтерпретацію структурних, семантичних і функціональних властивостей мовних одиниць; 2) з'ясування семантичної структури досліджуваних мовних одиниць і співвіднесення її зі складниками концепту як ментального утворення, вербалізованого мовними засобами; 3) розкриття семантичних зв'язків між одиницями різних рівнів у контексті і співвіднесення їх із позалінгвальними чинниками; 4) побудову концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, зафіксованого мовним знаком; 5) виявлення спільного та відмінного у використанні мовних засобів залежно від типу тексту / дискурсу; 6) дослідження специфіки функціональних характеристик мовних одиниць у певних різновидах тексту (дискурсах); 7) встановлення типів зв'язку між компонентами тексту та засобів їх вираження; 8) виділення лінгвальних та екстралінгвальних параметрів дискурсу; 9) розгляд взаємозв'язку мовних засобів з екстралінгвальними компонентами текстової комунікації тощо.

Важливими принципами в розробці вправ та й, власне, структурування практичного заняття або самостійної (індивідуальної) роботи є принципи науковості, професійної достатності й систематичності.

Система вправ передбачає різні типи, особливо аналітичні, конструктивні, творчі, ситуативні, дослідницько-пошукові. Такі завдання формулюють дієслова типу: *виокремити, виписати, виділити, відшукати, з'ясувати, порівняти, згрупувати, об'єднати за спільними ознаками, дібрати, замінити, утворити, дослідити* та ін. Окрім завдань мовознавчого спрямування, за текстами й окремими висловлюваннями доцільні завдання такого типу: а) прочитати текст, виокремити мовні засоби, які виражають основну його думку; б) записати висловлювання, розкрити його смисл, поміркувати, яке основне поняття ментальності народу передається; в) довести правильність висловленого в тексті твердження, дати лінгвістичну характеристику ключових слів; г) обґрунтувати актуальність наведеної тези та інші.

У процесі роботи з текстом доцільними є завдання і на з'ясування різновидів комунікативних інтенцій та засобів їх вираження. Завдання такого типу зорієнтовані на вивчення дискурсу як ситуативно та соціально вмотивованої мовленнєвої одиниці, а опанування дискурсивними категоріями неможливе без роботи з текстом. Наведемо зразки: 1) Прочитати текст. Визначити мовні засоби, які передають інформативну інтенцію (повідомлення про світ, доквілля, явища, події тощо); 2) Виписати з тексту речення, які є модально-інтенційними висловлюваннями; 3) Прочитати. Виокремити мовні структури, які реалізують комунікативне завдання, що є актуальним для мовця в конкретній мовленнєвій ситуації; 4) З наведеного тексту виписати питальні речення. Обґрунтувати їх роль у когнітивному процесі. Підкреслити засоби питальності, дати їм лінгвістичну характеристику; 5) Прочитати текст. Визначити його комунікативне призначення. Виписати спонукальні висловлювання, схарактеризувати за типом мовленнєвих дій: наказ, вимога, заборона, заклик, застереження, порада, рекомендація, запрошення, умовляння, пропозиція тощо.

У процесі виконання завдань такого типу в майбутніх філологів формують уявлення про дискурс як живе, динамічне мовне середовище, "текст, занурений у життя", що відтворює мовленнєву ситуацію, наскрізь детерміновану інтенціями мовця; як один з найбільш релевантних способів утілення інтенціональних потреб людини, результат її мовленнєвої діяльності [9].

Професійної значущості в системі нашої роботи набувають ситуативні і творчі вправи, які допомагають визначити рівень мовно-мовленнєвого та комунікативного розвитку студентів, сприяють підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх учителів української мови й літератури.

Висновки. Отже, застосування комунікативно-дискурсивного підходу зорієнтоване на засвоєння студентами теоретичної інформації, термінів і категорій, які репрезентують основні напрями сучасної лінгвістики, закономірності дослідження мови в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, суспільством, культурою, забезпечують розширення лінгвістичного світогляду особистості.

Робота з текстом / дискурсом сприяє мовно-мовленнєвому й комунікативно-дискурсивному розвитку, передбачає високу готовність майбутнього філолога до успішної діяльності в різних сферах суспільного життя.

Література

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля. Київ, 2008. 712 с.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, Рос. академия наук, Институт языкознания, 2004. 560 с.
3. Полюжин М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу URL: http://old.lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2006. 248 с.
5. Педагогическое речеведение: словарь-справочник. Изд. 2-е, испр. и доп. / под ред. Т. А. Ладыженской, А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков. Москва: Флинта: Наука, 1998. 312 с.
6. Кучерява О. Базова система вправ із формування дискурсивної компетенції у студентів-філологів. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/teoria_praktyka_ukr_mova/vyp_02_2007/47.%20Kucheryava.pdf
7. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посіб. / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь; за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. 2015. 250 с.
8. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій. URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/451_457.pdf]

References

1. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia. Kyiv, 2008. 712 s.
2. Kubriakova E. S. Yazyk y znaniye: na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasti rechi s kohnitivnoi tochki zrenyia. Rol yazyka v poznanii mira. Moskva: Yazyki slavianskoi kultury, Ros. akademiia nauk, Instytut yazykoznanii, 2004. 560 s.
3. Poliuzhyn M. Kohnityvnyi pidkhid do vyvchennia dyskursu. URL: http://old.lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology.
4. Batsevykh F. S. Osnovy komunikativnoi linhvistyky. Kyiv: Akademiia, 2006. 248 s.
5. Pedagogicheskoe rechevedeniye: Slovar-spravochnik. izd. 2-e, ispr. i dop. / Pod red. T. A. Ladyzhenskoi, A. K. Mikhalskoi; sost. A. A. Kniazkov. Moskva: Flinta: Nauka, 1998. 312 s.
6. Kucheriava O. Bazova systema vprav iz formuvannia dyskursyvnoi kompetentsii u studentiv-filolohiv. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/teoria_praktyka_ukr_mova/vyp_02_2007/47.%20Kucheryava.pdf
7. Praktykum z metodyky navchannia movoznavchykh dystsyplin u vyshchii shkoli: navch. posibnyk / O. Horoshkina, S. Karaman, Z. Bakum, O. Karaman, O. Kopus / za red. O. Horoshkinoi ta S. Karamana. 2015. 250 s.
8. Shabat-Savka S. T. Dyskurs yak relevantnyi sposib vtilennia komunikativnykh intentsii. URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/451_457.pdf].

Калиш В. А.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка, литературы и методики обучения Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко

Когнитивно-дискурсивный подход в лингвометодике высшей школы

В статье рассматривается проблема внедрения когнитивно-дискурсивного подхода в процессе усвоения будущими учителями украинского языка и литературы лингвистических курсов. Акцентируется внимание на необходимости овладения будущими филологами новейшими терминами и категориями современных научных парадигм. Предложенная методическая технология основывается на принципах научности, интеграции знаний филологических и нефилологических дисциплин, принципе текстоцентризма, систематичности, профессиональной достаточности. В соответствии с указанными принципами в статье предлагается модифи-

цированная система упражнений, которая охватывает как традиционные, так и когнитивно-дискурсивные задания. Последние предусматривают выделение лингвистических параметров дискурса, воспроизведение в нем определенного фрагмента концептуальной картины мира, проявление специфики отражения определенной категории в национальной языковой картине. Целесообразны и задания, связанные с общей лингвистической характеристикой языковых явлений, установление и осознание взаимосвязи языковых средств с экстралингвистическими аспектами коммуникации.

Ключевые слова: дискурс, концепт, когнитивно-дискурсивный подход, когнитивно-дискурсивные задания, коммуникативная компетенция, языковая личность.

Kalish V. A.

candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Associate Professor, Department of Ukrainian Language, Literature and Instructional Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Cognitive and Discourse Approach in Language Pedagogy of Higher Education

The article touches upon the problem of using cognitive and discourse approach in the process of teaching courses in linguistics, particularly Modern Ukrainian Language, for future teachers of Ukrainian Language and literature. Cognitive and discourse direction in linguistics is aimed at determining the ways of representing the human mental world in language, studying the language as a universal means of reality conceptualization, forming communicative competence of the speaker and the addressee.

At the moment, linguistics actively operates with the newest terms and categories, uses specific methods to research language material. According to the requirements of a school pedagogy of language, while studying the normative or special courses philology students have to master the following terms, categories and methods of research: discourse, speech event, situation of speech, speech act, speech tactics, production, functioning, perception of discourse, discourse typology, concept, conceptual analysis, conceptual and linguistic pictures of the world and so on.

The principles and means of implementing cognitive and discourse approach into the process of training future Ukrainian Language and literature teachers' cognitive and discourse knowledge and skills are defined in the article. Among them there is the principle of scientific knowledge, integration of knowledge from different philological and non-philological courses (students' understanding the interrelation of speech and thinking, language and society, language and the process of communication), the principle of text centrism in studying linguistic material, the principles of consistency and professional sufficiency.

According to the mentioned principles, the author of the article proposes the modified system of exercises that covers both traditional and cognitive and discourse tasks. These tasks include the definition of linguistic parameters of discourse, the reproduction of a certain fragment of the conceptual picture of the world in it, the display of the specificity of reflecting the certain category in the national language picture of the world, determination and understanding the interrelation of linguistic means with extralinguistic aspects of communication.

Key words: discourse, concept, cognitive and discourse approach, cognitive and discourse tasks, communicative competence, linguistic personality.